

2025, Vol. 6(1), 13-35
© The Author(s) 2025
Article reuse guidelines:
<https://dergi.bilgi.edu.tr/index.php/reflektif>
DOI: 10.47613/reflektif.2025.200
Article type: Research Article

Received: 20.12.2024
Accepted: 06.02.2025
Published Online: 25.02.2025

Çağdaş Doğan*, Eylem İrem Morkoç**, S. Adil Sarıbay***

Modern Dünyanın Çoklu Krizlerine Holistik Düşünce Üzerinden Bakış**** *A Holistic Perspective on the Multiple Crises of the Modern World*

Öz

Günümüz dünyasının beraberinde getirdiği iklim krizi, pandemi, ekonomik eşitsizlik gibi çoklu krizler birbirine bağlı ve karmaşık yapıdadır. Bu karmaşık yapı, indirgemeci ve tek yönlü bir bakış açısı yerine bu sistemler arası ilişkileri anlamaya imkân sağlayacak karmaşık düşünce biçimini gerektirmektedir. Olguları kategorilere ayırarak ilerleyen analitik düşüncenin ötesinde olgular arasındaki ilişkileri vurgulayan holistik düşüncenin, modern dünyanın krizlerine çözüm üretme noktasında etkili bir yaklaşım sağlayabileceğini öneriyoruz. Bu amaçla, farklılıklarının ve temel ilkelerinin kapsamlı bir şekilde anlaşılabilmesi adına öncelikle analitik ve holistik düşünce biçimlerinin felsefi ve evrimsel kökenlerini ele aldık. Daha sonrasında holistik düşüncenin günümüzün ve geleceğin önemli problemlerinden olan iklim krizi, COVID-19 pandemisi ve ekonomik eşitsizlik özelinde sağlayabileceği avantajları çeşitli bulgularla özetledik. Ele alınan bulgular ışığında, kavramları çözümleme ve tanımlama açısından analitik düşüncenin önemini vurgularken holistik düşüncenin bu parçalar arasındaki ilişkileri anlamadaki tamamlayıcı rolünü savunuyoruz. Bu bütüncül yaklaşımın, modern dünyanın karşı karşıya olduğu çoklu krizleri kapsamlı bir şekilde ele almak için önemli bir çerçeve sunacağını öne sürüyoruz.

13

Abstract

The multiple crises of the modern world—such as the climate crisis, the COVID-19 pandemic, and economic inequality—are deeply interconnected and complex. Addressing these crises requires a mode of thinking that moves beyond a reductionist, one-dimensional perspective and instead enables an understanding of the complex relationships among these systems. We argue that holistic thinking, which emphasizes the interconnections between phenomena rather than merely categorizing them through analytical thinking, offers an effective approach to tackling contemporary global crises. To explore this idea, we first examine the philosophical and evolutionary foundations of analytical and holistic thinking to clarify their fundamental differences and principles. By synthesizing various research findings, we then highlight the potential advantages of holistic thinking in addressing key global challenges, particularly the climate crisis, the COVID-19 pandemic, and economic inequality. Based on the evidence discussed, we emphasize the importance of analytical thinking for deconstructing and defining concepts while advocating for the complementary role of holistic thinking in capturing the relationships between these elements. We suggest that this holistic approach will provide a crucial framework for comprehensively addressing the multiple crises facing the modern world.

Anahtar Kelimeler

Holistik düşünce, analitik düşünce, parça ve bütün ilişkileri, çoklu krizler, bütüncül yaklaşım

Keywords

Holistic thinking, analytical thinking, part and whole relations, multiple crises, holistic approach

* Kadir Has Üniversitesi, cagdas.dogan@stu.khas.edu.tr, ORCID: 0009-0004-2394-452X.

** Kadir Has Üniversitesi, eylemmorkoc@stu.khas.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2776-5674.

*** Kadir Has Üniversitesi, adil.saribay@khas.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7070-7106.

**** Bu araştırma, TÜBİTAK (Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu) tarafından desteklenmiştir [Proje Numarası: 221K040].

Giriş

Modern dünyayla birlikte gelişen sistemler, teknolojik ilerlemeler ve küreselleşme her ne kadar insan yaşamı için pek çok avantaj sağlamış olsa bile birçok sorunu da beraberinde getirmiştir. Tüm bu gelişmeler sonucunda dünya giderek daha fazla biçimde birbirine bağlı (*interconnected*), karşılıklı bağımlı (*interdependent*) ve belirsiz bir yer haline gelmektedir (Montuori, 2022). Bu bağımlılık ve belirsizlikler; iklim değişikliği, pandemi ve sosyo-ekonomik meseleleri de kapsayan çoklu krizleri ortaya çıkarmakta ve bu krizlerin daha karmaşık bir hale gelmesine neden olmaktadır. Bu krizlerin insanlık için ne gibi sonuçlar doğuracağı ve nasıl etkili bir şekilde çözülebilecekleri ise tartışılmaktadır (Bartl vd., 2024; Montuori, 1999; 2022).

Modern dünyanın ortaya çıkardığı bu krizlerin çözümünde düşünce biçimlerinin yeniden düzenlenmesi önem kazanmaktadır (Bartl vd., 2024; Montuori, 1999; 2022). Çoklu krizler; kavramların ayrıştırıldığı ve kategorize edildiği basit düşünme ile çözemeyeceğimiz kadar karmaşık bir yapıdadır (Montuori, 1999). Bu krizlerin çözümünde sosyal, kültürel, ekonomik pek çok farklı sistem arasındaki ilişkilerin ve karşılıklı bağımlılığın farkına varmanın önemli olduğu vurgulanmaktadır. Bunun için sistemlerin birbirine etkilerini vurgulayan daha karmaşık düşünce biçimlerine insanları nasıl yönlendirebileceğimizi keşfetmek önemlidir. Daha karmaşık düşünme biçimine geçebilmek için farklı bilgi parçaları ve sistemler arasındaki karmaşık ilişkileri tanımak gerekmektedir (Bartl vd., 2024; Montuori, 1999; 2022). Diğer bir deyişle, bu krizleri bağlamından koparıp izole bir biçimde analiz etmek, karmaşık sorunların çözümünde yetersiz kalmaktadır (Sarıbay vd., 2022; Sarıbay & Yılmaz, 2024). Daha genel olarak farklı düşünme biçimlerinin modern dünyanın çoklu krizlerine yaklaşımda nasıl bir yol çizeceğini anlamak önem kazanmıştır.

İnsanların düşünce biçimlerini belirleyen önemli faktörlerden biri kültürdür (Ma-Kellams, 2020; Oyserman, 2017; Yama ve Zakaria, 2019). Doğu ve Batı'da farklı şekillerde gelişen kültür, insanların düşünme biçimlerini de şekillendirmekte ve kültürün temelde *analitik* ve *holistik* olmak üzere iki düşünce biçimini ortaya çıkardığı ifade edilmektedir. Bu düşünme biçimleri dikkat, algı, hafıza, problem çözme, karar verme ve yargılama gibi farklı pek çok bilişsel süreci etkilemektedir (Nisbett vd., 2001; Spencer-Rodgers vd., 2018). Bu makalede, nesnelere kategorilere ayırma ve bireysel özellikleri vurgulamaya dayalı analitik düşüncenin ötesinde daha karmaşık sistemler, nesnelere ve kavramlar arasındaki ilişkileri vurgulayan holistik düşünce biçiminin (Nisbett vd., 2001; Spencer-Rodgers vd., 2018) anlaşılmasının modern dünyanın karmaşık sorunlarını çözmede katkı sağlayabileceğini öneriyoruz.

Buradan yola çıkarak, bu derleme kapsamında modern dünya problemlerini holistik düşünce bağlamında ele almayı ve holistik düşüncenin analitik düşüncenin ötesinde çoklu krizleri çözmede ne gibi avantajlar sağlayabileceğini çeşitli bulgular üzerinden örneklendirmeyi amaçladık. Bu derlemede çoklu krizler; iklim krizi, COVID-19 pandemisi ve ekonomik eşitsizlik olmak üzere üç ayrı başlık altında toplanmıştır. 2020 yılında Türkiye'de yapılan bir saha araştırmasında halkın en büyük problemlerinin COVID-19 pandemisi, yaşam maliyeti/

işsizlik ve ekonomik sorunlar olduğu bulunmuştur (Aydın vd., 2020). Bununla beraber, iklim krizi hem doğayı hem de insan hayatını doğrudan etkileyen ulusal ve global önemli bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır (IPCC, 2022). Bu bulgu ve değerlendirmeler ışığında örnek olarak ele aldığımız bu krizler dışında birçok farklı güncel ve gelecekte oluşabilecek kriz için de argümanlarımızın geçerli olacağı görüşündeyiz.

Aşağıdaki farklı bölümlerde öncelikle düşünce biçimlerindeki farklılıkların kültürel olarak neden ortaya çıktığı, felsefi ve tarihsel temelleri ile günümüzdeki yansımaları ele alınmakta, daha sonra holistik düşüncenin; modern dünyanın ve Türkiye'nin en önemli sorunlarından olan iklim krizi, COVID-19 pandemisi ve ekonomik eşitsizlik sorunlarına nasıl çözümler sunabileceği tartışılmaktadır.

Analitik ve Holistik Düşünce: Tanımları, Felsefi Temelleri ve Günümüze Yansımaları

Modern dünyanın beraberinde getirdiği krizleri farklı düşünce stilleri perspektifiyle incelemeye önce, bu düşünce stillerinin üzerine kurulduğu felsefi arka planı anlamak özellikle konuya aşina olmayan okuyucular için faydalı olacaktır. İnsanın evrene bakış açısı, Doğu ve Batı kültürlerinde farklı şekillerde ele alınmış ve bu iki kültürel dünya görüşü; bireylerin evreni algılama, anlamlandırma ve ilişkilendirme biçimlerini derinden etkilemiştir. Bu ayrım yalnızca felsefi öğretilerle sınırlı kalmayıp aynı zamanda bireylerin yaşayış biçimlerine ve bilişsel süreçlerine de doğrudan etki etmiştir. Batı ve Doğu felsefeleri arasındaki bu ayrım, bu kültürlerle tekabül eden sırasıyla analitik ve holistik düşünce sistemlerini ortaya çıkarmaktadır (Nisbett, 2010; Spencer-Rodgers & Peng, 2017). Başta Çin olmak üzere Konfüçyüsçülüğün tesiri altında kalmış (Lloyd, 1996) Doğu Asya kültürleri, *yin-yang* gibi kavramlarla holistik düşüncenin özünü temsil etmektedir. Bu anlayışa göre evrende her şey birbiriyle ilişkilidir, birbirinden bağımsız düşünülemez ve bunlar sürekli bir değişim ve dinamizm halindedir. Buna karşılık Antik Yunan ve Aristoteles'in mantık ilkelerinin etki ettiği (Lloyd, 1996) Batı felsefesi ise evreni anlamak için onu parçalara böler ve bu parçaları içinde buldukları ortamdan bağımsız değerlendirmeye daha yatkındır. Analitik düşünce biçiminde kavramlar parçalara bölündükten sonra sert çizgilerle birbirinden ayrılırken, doğru ve yanlış tespit edildikten sonra "doğru" sonucuna ulaşılır. Holistik düşünce ise bu açıdan klasik mantık ilkelerinden ayrılarak zıtlıkların bir arada bulunduğu, dinamik bir şekilde birbirine dönüşebildiği, birbirleri ve bütün ile sürekli ilişki halinde olduğu bir düşünme biçimini ifade eder (Peng & Nisbett, 1999).

Batı Felsefesi: Analitik Düşünce ve Kökeni

Temelini Batı felsefesi ve beraberinde getirdiği düşünce sistemlerinden alan analitik düşünce¹; Aristoteles, Platon ve Descartes gibi filozofların şekillendirdiği kuramlar üzerine kurulmaktadır. Bu felsefi yaklaşımlar analitik düşüncenin kökenini oluşturmaktadır (Wang vd., 2022).

Aristoteles'in geliştirdiği ve özdeşlik, çelişmezlik ve üçüncü halin imkansızlığı olmak üzere üç temel ilkeye dayanan mantık sistemleri, Batı düşüncesinin ve sonuç olarak analitik düşüncenin temelini oluşturmuştur. Bunlardan ilki olan özdeşlik ilkesine göre “eğer bir şey doğruysa doğrudur”. Bu ilke, her şeyin “kendisiyle eş” ve “neyse o” olduğunu ileri sürmektedir. Örneğin, “kitap, kitaptır” önermesi bu açıdan doğru bir önermedir çünkü “kitap” ve “kitap” birbirinin tıpkısıdır. “Kitap” hiçbir zaman “kitap olmayan” olamayacağına göre “kitap”, “kitap” kalacak ve bu değişmeyecektir (Peng, 1997; Peng & Nisbett, 1999). Aristoteles'in ikinci ilkesi olan çelişmezlik ilkesi, bir önermenin hem doğru hem yanlış olamayacağını öne sürer. Bu ilkeye göre, karşıt iki argümanın, aynı anda hem doğru hem yanlış olması imkansızdır. Örneğin, “kitap, kitap olmayan değildir” önermesi, çelişmezlik ilkesini ifade eder (Peng, 1997; Peng & Nisbett, 1999). Üçüncü ve son ilke olan üçüncü halin imkansızlığı ilkesine göre ise herhangi (karşıtlı) bir argüman ya doğrudur ya da yanlıştır; üçüncü bir yol söz konusu değildir. Bu ilkeye göre “bu şey ya kitaptır ya da kitap değildir”; önermeler tam bir keskinlik ile birbirinden ayrılmıştır ve ortası yoktur. Kitap olmak ve kitap olmamak, birbirini tamamlayan ancak dışlayan iki önermedir (Peng, 1997; Peng & Nisbett, 1999). Aristoteles'e göre, “bir ifadenin doğru olduğu bir yerde çelişkili ifade yanlış olacaktır; bir ifade yanlışsa çelişkili ifadenin doğru olması gerekir.” (Joyce, 1923; s. 73).

Aristoteles'in akıl hocası Platon'un idealizm anlayışı, nesnelere gerçekte gözle görülen fiziksel dünyadan ziyade soyut idealar dünyasına ait olduğunu savunur. Fiziksel dünya, algılarımızla sınırlı bir dünyadır. Bu dünya, asıl gerçekliğin yalnızca bir yansımasından ibarettir. Buna karşılık idealar dünyası ise asıl “gerçekliğin” var olduğu, her nesnenin saf, öz halini barındıran, algılarımızla deneyimleyemeyeceğimiz bir dünyadır (Plato, 1906; Fine, 2003). Platon'un nesne ve olgulara hem fiziksel ve idea dünyaları üzerinden ayırım yapması, Batı felsefesinin olguları anlamlandırabilmek için bütünlüleri parçalama ve parçalar üzerinden analiz etme stratejisini temellendirmiştir. Bu, analitik düşüncenin temellerinden biri olan sınıflandırma ve kategorilendirme eğilimini desteklemektedir. Yani; nesnelere, görünen hallerinden farklı bir boyuta daha atfedilmiş ve bağlamlarından kopararak analiz edilmiştir (Fine, 2003; Gaukroger, 2008).

Kartezyen düalizmi olarak da bilinen zihin-beden düalizmi ise zihin (ruh) ve bedeni birbirinden ayırmasıyla Batı düşüncesini derinden etkilemiştir (Gobert, 2020). Descartes, zihin ve bedeni iki ayrı töz olarak görür. Zihin, düşünen ve uzayda yer kaplamayan bir tözken beden ise fiziksel dünyaya ait ve maddi bir tözdür. Bireyin, hiçbir şüpheye yer bırakmayacak şekilde doğrulara nasıl ulaşacağı üzerine bir sistematik geliştirmeye çalışan Descartes'a göre kişinin kendisi üzerine şüphe duyabilmesi için bir düşünce varlığının olması gerekmektedir. Dolayısıyla düşünce eylemleri—fiziksel bedenden bağımsız olarak—kişinin varlığını kanıtlar niteliktedir (Cunning, 2014).

Bilim felsefesinden modern bilimsel yöntemlere kadar birçok alanda etkisini gösteren bu yaklaşım, Batı düşüncesinin analitik ve birey odaklı karakterini şekillendirmiştir (Cottingham,

1992; Gaukroger, 2008). Ancak bilimsel açıdan ele alınan bu parçalama ve “doğru” sonuca ulaşma tekniği, zamanla daha karmaşık hale gelen ve küreselleşen dünya düzeninde parçaların kendi arasında ve içinde buldukları dünya (bütün) ile ilişkileri açıklamada yetersiz kalma riskini de beraberinde getirmektedir². Çünkü bütün, analiz sonucu ortaya çıkan parçalarda ayırt edilemeyen özelliklere sahip olabilir; aynı şekilde parçaların özellikleri de bütün ile olan ilişkisi göz ardı edildiğinde güvenilir olmayabilir (Peng, 1997). Bu noktada, nesnelere ve olaylara bütünsel bir açıdan bakan holistik düşünce kavramını anlamak önemli bir hale gelmektedir.

Doğu Felsefesi: Holistik Düşünce ve Kökenleri

Varlıkların kendisinden daha küçük parçaların toplamı olduğu argümanının aksine ve analitik düşüncenin “parçalara böl ve analiz et” stratejisinden farklı olarak holistik düşünce; bu küçük parçalar arasındaki ilişkilere, bu parçaların oluşturduğu sistemlerin dinamik ve etkileşim içinde olduğuna ve “bütünün, parçalarının toplamından daha fazlası olduğuna” vurgu yapmaktadır (Nisbett vd., 2001)³. Holistik düşünce dünyaya, dünya içinde yer alan olgu ve nesnelere ve bunlar arasındaki ilişkilere bütüncül bir pencereden bakılması gerektiğini vurgulamaktadır. (Nisbett vd., 2001; Peng, 1997; Peng & Nisbett, 1999). Bu düşünce sisteminin temelinde karşıtlıkların bir arada var olabileceği, döngüsel bir değişim beklentisi ve hiçbir şeyin tek başına var olamayacağı düşünceleri yatmaktadır (Peng, 1997; Peng & Nisbett, 1999).

Analitik düşüncenin gelişmesinde önemli bir role sahip olan Aristoteles, aynı zamanda holistik düşüncenin kökeninde de karşımıza çıkmaktadır. Aristoteles tarafından MÖ 4.yy’da *Metaphysics* adlı ilmi eserinde ortaya atılan ve Gestalt teorisinin temelini oluşturan “Bütün, parçalarının toplamından daha fazlasıdır” (Ross & Smith, 1908) fikri de holistik düşüncenin erken şekillerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. *Retorik* adlı ilmi eserinde ise retorik, diyalektisizmin bir benzeri veya paraleli olduğunu söyleyerek başlayan Aristoteles; mantığın akıl yürütme yolu ile bilimsel kesinliğe ulaşmaya çalışmayı hedeflediğini, felsefi kavramlar olan retorik ve diyalektisizmin ise olasılıklarla ilgilendiğini söylemektedir (Cope & Sandys, 2010). Aristoteles’in tanımladığı diyalektisizmin⁴, karşıtlıkları kullanarak gerçekleştirilen akıl yürütme sanatı olduğu göz önüne alınırsa diyalektisizm kavramının holizm literatüründe sıklıkla karşımıza çıkmasının sebebi daha net anlaşılacaktır.

Tıpkı analitik düşüncede olduğu gibi holistik düşünce de tarihi ve felsefi yaklaşımlar ve uzun yıllarca evrilen bir kültürel zemin üzerine kurularak insanların dünyaya yaklaşma biçimlerini şekillendirmektedir. Çin ve Hindistan gibi Doğu Asya kültürleri hem holistik düşüncenin temelini atmış hem de bu düşünceyi yoğun bir şekilde şekillendirmiştir. Bu anlayış, temelini yoğun olarak Taoizm, Budizm ve Hint felsefelerinden almaktadır.

Taoist Felsefe

Lao-zi'nin *Tao Te Ching* eseriyle şekillenen Taoist düşünce, Çin'e özgü geniş bir dini ve felsefi öğretilerdir. Taoist düşünceye göre *Tao* denilen evrendeki düzen, bir bütünlük ve dengesizlik-dengelenme döngüsü içinde işler. Evren sabit değildir; maddeler durmaksızın değişir, dönüşür ve bir bütünlük içindedir. Bu bağlılık evrenin ahengini sağlayan yegâne etmendir (Chiang, 2022; Wang, t.y.). Yani, evrendeki nesnelere ait oldukları bağlamın içerisinde, diğer nesnelere ve parça-bütün ve parça-parça ilişkileriyle birlikte değerlendirilirler. Bu yaklaşım, holizmin bağlamsal vurgusunun bir temelidir (Spencer-Rodgers vd., 2018). Taoist ekolünün holizmi destekleyen diğer bir önemli argümanı da zıtlıkların bir arada ve ahenk içinde bulunabilmesidir. Taoizme göre madalyonun her iki yüzü de karşılıklı olarak zıt olmasına rağmen karşılıklı olarak birbirine bağlı ve olarak birbirini etkiler niteliktedir (Peng, 1997). *Tao Te Ching*'in 2. bölümü, zıtlıkların uyumunu şöyle yorumlamaktadır:

“Güzele güzel denilen yerde çirkinlik olur, / iyiye iyi denilen yerde kötülük. / Olmakla olmamak birbirini böyle doğurur, / zorla kolay birbirini böyle tamamlar, / uzunla kısa birbirine böyle biçim verir, / yüksekle alçak birbirinden böyle sakınır, / notayla ses birbiriyle böyle bütünleşir, / önceyle sonra böyle birbiri ardına gelir.” (Lao-zi, 2017; s. 17)

Yine Taoizme ait ve Çin felsefesinin yapıtaşlarından olan *Yin-yang* kuramı da karşılıklı görünen zıtlıkların aynı uzay ve zaman diliminde bir arada ve bir bütün olarak bulunabildiğini ifade etmektedir. Bu anlatıya göre evrende her şeyin *yin* ve *yang* adı verilen kopmaz iki kutbu vardır. Yani, iyi ve kötü, siyah ve beyaz, gece ve gündüz, aydınlık ve karanlık aynı anda bir arada bulunabilir (ve bulunmalıdır). Çünkü eğer karanlık yoksa aydınlık diye bir şeyden de söz etmek mümkün olmayacaktır. Bu felsefeye göre “bir şey aynı anda o şey olmayana denktir” ve bunlar aynı uzay-zaman diliminde bulunurlar (Peng, 1997). Çelişkilerin bir arada bulunması evrenin ahenginin doğal bir sonucudur. Bu anlayışın bir uzantısı olarak çelişki veya zıtlık içeren durumlarda uzlaşma ve orta yolu bulmaya önem verilir (Peng & Nisbett, 1999). Bu imgenin kutuplarından birinin çok tüketilmesi durumunda diğer kutbun devreye girerek denge mekanizması oluşturmasını ve ahengi sağlaması anlamına gelmektedir. Dolayısıyla her kutup karşı kutba dönüşebilir ve bu da zıtlıklar arasındaki dinamizmin bir yansımasıdır (Ji vd., 2001; Wang, t.y.).

Budizm ve Hint Felsefeleri

Budizm'in *karma* kavramına göre bireylerin niyetleri ve hareketlerinin geleceklerini yönlendireceklerine inanılır. Yani, birinin iyi şeyler yapması iyi *karmaya*; buna karşılık birinin kötü şeyler yapması ise kötü *karmaya* yol açacaktır (Shroff, 2011). Kısaca, *karma* yasası, her eyle-

min bir sonucu olduğunu ve bu sonuçların hem bireysel hem de evrensel bağlamda etkiler yarattığını savunmaktadır. Bu da holizmin nedensellik boyutu ile paralellik göstermektedir (bkz. Bölüm 4). Çünkü eğer evren, içinde barındırdığı parçalar ile birlikte bir bütün ise yapılan en ufak bir eylemin bütünü doğrudan değiştirmesi olasıdır (Peng, 1997). Hint felsefesi ise –özellikle Vedik metinlerde– evrenin bir bütün olarak algılanması gerektiğini savunur. *Brahman* kavramı, tüm varlıkların birliğini ve evrensel bütünlüğü ifade eder. Holistik düşüncenin temel bileşenlerinden biri olan değişim beklentisi, Vedik düşüncede sürekli bir döngü olarak ele alınır; yaratılış, yok oluş ve yeniden doğum süreçleri evrenin doğasını yansıtır (Shroff, 2011).

Doğu felsefesinin köküne işlenmiş olan tüm bu anlayışlar, birlikte holistik düşünceyi oluşturur. Çünkü çelişkinin kaçınılmaz olması, değişimin bir sonucudur; çelişki ve değişimin kaçınılmaz olması da parçaların diğer parçalarla olan ilişkisini göz önüne almamız gerekliliğini doğurur (Peng & Nisbett, 1999). Özetle, holistik düşünce, insanın karmaşık olay ve olgulara yönelik algılarını şekillendirir ve bu olayları izole bileşenler yerine dinamik ve etkileşimli bir sistemin parçası olarak değerlendirmeye teşvik eder (Sarıbay vd., 2022). Bu düşüncenin oluşmasına sebep olan faktörleri anlamak, Doğu ve Batı felsefelerinin düşünce sistemleri üzerindeki etkisinin daha iyi kavranmasını sağlayacaktır.

Holistik ve Analitik Düşüncelerin Iraksak Açıklamaları

Önceki bölümlerden anlaşılacağı üzere, analitik yönelimli Batı kültürlerine oranla Doğu kültürleri çok daha kuvvetli bir holizm eğilimi göstermektedirler. Kültürlerarası bu farklılıklar evrimsel, coğrafi ve beşerî birçok kökene dayanmaktadır. Bu durum; bireylerin dünyayı anlamlandırma, çevreyi algılama ve toplum düzeninde yer edinme biçimlerine kadar birçok alanda etkisini göstermiştir. Bu bölümde, Doğu ve Batı kültürlerinin analitik-holistik düşünce eksenindeki farklılıkları nedenleriyle birlikte ele alınacaktır.

Başlamadan önce özellikle evrimsel psikoloji literatüründe bir hayli önem kazanan iraksak (*ultimate*) ve yakınsak (*proximate*) açıklamalardan bahsetmek yerinde olacaktır. Iraksak açıklamalar, bir davranış veya özelliğin neden ortaya çıktığı ve seçildiği ile ilişkiliyken yakınsak açıklamalar ise o davranış veya özelliğin kısa vadede oluşmasını sağlayan mekanizmalarla ilgilenir. Yani; iraksak açıklamalar, adaptif olan seçilmiş işlevlere ve “neden” sorusuna, yakınsak açıklamalar ise o işlevlerin oluşma şekline ve “nasıl” sorusuna yönelmektedir (Alcock, 2009; Scott-Phillips vd., 2011).

Makalenin bu bölümünde, Doğu ve Batı kültürlerinin tesiri altında kalmış bölgelerde yaşayan bireylerin ne tür seçim baskıları yaşadıkları, bu baskılara karşılık geliştirdikleri düşünce sistemlerinin neden adaptif hale geldiği, bunların hangi olgulara hizmet ettiği üzerine durulacak ve bu düşünce stillerine iraksak bir perspektiften açıklamalar getirilecektir.

Modernizasyon Teorisi

Modernizasyon teorisi; tüm toplumların, geleneksel ve kırsal bir yapıdan kentsel, endüstriyel ve modern bir yapıya geçişini anlatan genel geçer bir rota sunmaktadır (Shrum, 2000; Ynalvez vd., 2015; Kartal, 2015). Her ne kadar teori, sosyo-ekonomik politikalar gibi ülke içi faktörlere daha çok odaklansa da Shrum (2000)'a göre “bilginin ve teknolojinin katettiği yol” sebebiyle bir dışsal faktör olan bilim, burada belirleyici rolü üstlenebilmektedir. Yani; toplumlar, gelişmiş Batı toplumlarının sermayesini, kurumsal yapılanmalarını, bilim ve teknolojisini ithal ederek modernleşme konusunda Rostow (1990)'un öne sürdüğü “kalkışa hazırlık” aşamasına ulaşabilmektedir (Kartal, 2015; Ynalvez vd., 2015). Bilimsel metodolojinin ve analitik düşüncenin temelini atmış (Nisbett vd., 2001) Batı kültürlerinin kurumsal yapısını ithal eden toplumların, tıpkı Batı gibi zamanla daha bireyci ve analitik düşünceye yönelecekleri düşünülebilir (Greenfield, 2009). Sosyal yönelim hipotezi, bu değişimi psikolojik bir perspektiften anlamak için derin bir çerçeve sunmaktadır.

Sosyal Yönelim Hipotezi

İnsan türü, diğer hayvanlara göre daha yüksek bilişsel kapasite sayesinde hayatta kalmak için kültür adı verilen daha kompleks, hiyerarşik ve çeşitli ritüellere dayalı sistemler geliştirmiştir (Matsumoto, 2007). Farklı sosyal grupların oluşturduğu bu çeşitli kültürler, bağımsızlık ve karşılıklı bağımlılık seviyeleri açısından farklılık göstermektedirler. Bağımsız sosyal yönelimi destekleyen kültürler; özyönetim ve özerkliği vurgulama eğilimindedir. Karşılıklı bağımlı sosyal yönelimi destekleyen kültürler ise uyumu, ilişkililiği ve bağlantıyı vurgulama eğilimindedir. Yani, bağımsız sosyal yönelimli kültürlerde bireyler, kendilerini içinde buldukları bağlamdan ve sosyal ilişkilerden daha kolay koparılır ve kendilerini ayrı “bir” olarak görürler. Buna karşılık karşılıklı bağımlı sosyal yönelimli kültürlerde ise bireyler sosyal ilişkileri ile bir bütündür ve kendilerini içinde buldukları bağlamdan ayrı algılamaları daha zordur (Markus & Kitayama, 1991). Sosyal yönelim hipotezi, bu farklılıkların analitik-holistik düşünceyle ilişkisine dair öneriler getirerek bağımsız sosyal yönelimli toplumların analitik ve karşılıklı bağımlı sosyal yönelimli toplumların ise holistik düşünceye yatkın olduğunu belirtmiştir (Varnum, 2010).

Kültürlerarası sosyal yönelim farklılıklarının açıklanmasında coğrafi özellikler ve endüstrileşmenin mutlak etkisi bulunmaktadır. Örneğin Greenfield vd. (2003), Meksika'nın Chiapas kentinin zamanla daha kapitalist bir düzene geçmesinin, bireyleri yalnızca bağımsız bir sosyal yapılanmaya değil, aynı zamanda analitik düşünce sistemine yönelttiğini bulmuştur. Bir başka çalışmada, siyasi ve ekonomik sebeplerle Japonya hükümetinin yerleşime açtığı Hokkaido adasının sınıra yakın olması sebebiyle buraya kendi isteğiyle göç eden kişilerin zenginlik, özgürlük arzuları ile ve kişisel fedakârlık göstererek göç ettiğini, dolayısıyla Japonya'nın geri kalanından daha da farklılaştığı ve bireylerin bağımsızlık motivasyonu ile Batı tipi bir düşünce sistemi içine girdikleri gözlemlenmiştir (Kitayama vd., 2006).

Bu hipotezle paralel şekilde, Doğu Asya'nın yüksek nüfus yoğunluğu ve kompleks sosyal sistemleri—özellikle de kaynak kıtlığı yaşandığı zaman ve ortamlarda—grupları birbirleriyle daha fazla iş birliği yapması için teşvik etmiştir. Bu gruplar, olası bir sosyal kaosu önlemek için daha fazla kural, norm ve ritüele ihtiyaç duymuştur. Bu da bireylerin daha geniş bağlamları bir bütün olarak görmesini ve dikkate almasını zorunlu kılmıştır. Buna karşılık Batı'da daha düşük nüfus yoğunluğu ve bağımsız yaşam biçimleri ise bireylerin kendilerini bağlamdan kopuk, izole ve diğer toplumsal aktörlerden bağımsız olarak tahayyül etmelerine, dolayısıyla özyönetim ve kişisel farkındalık gibi motivasyonları gün yüzüne çıkarmasına olanak tanımıştır (Matsumoto, 2007; Varnum, 2010).

Ancak teori, okyanus ötesi kültürlerin farklılıklarını açıklıyor olsa da kültür içi çeşitliliği açıklamakta hala yetersiz kalmaktadır. Bununla beraber teori, gayrisafi milli hasılası bazı Avrupa ülkelerine göre daha yüksek olan Japonya ve Güney Kore gibi ülkelerin neden bireyci değil hala kolektivist bir kültüre sahip olduğunu da açıklamamaktadır (Talhelm vd., 2014). Talhelm ve arkadaşları, bu eksik kalan farklılıkları açıklamak için pirinç teorisinden faydalanmıştır.

Pirinç Teorisi

Geçim tipi teorisi (*subsistence style theory*), Doğu ve Batı kültürleri arasındaki farklılıkları açıklamak için ortaya konmuştur. Bu teoriye göre bazı geçim tipleri daha farklı bir karşılıklı bağımlılık talep etmektedir. Örneğin, tarımın büyükbaş hayvancılığa göre daha çok karşılıklı bağımlılık gerektirdiğini öne sürülmüştür. Diğer bir deyişle, birbirinin işgücüne daha çok ihtiyaç duyan topluluklar (tarım) zamanla daha toplulukçu; birbirleri ile çalışmaya ihtiyaç duymayanlar (büyükbaş hayvancılık) ise zamanla daha bireyci bir sosyal yapı oluşturmuşlardır (Nisbett vd., 2001; Talhelm vd., 2014). Ancak Talhelm vd. (2014); bu teorisin, tarımın içinde barındırdığı çeşitlilik dolayısıyla genişletilmesi gerektiğini savunmuştur.

Talhelm ve arkadaşlarına (2014) göre pirinç ve buğday üretimi arasındaki sulama ve işgücüyle alakalı farklılıklar, bu ürünlerden geçimini sağlayan toplumlar arasındaki farklılıkları açıklayabilir. Pirinç üretimi, bireylerin karşılıklı iş birliği içerisinde olmasını gerektiren karmaşık sulama sistemleri gerektirmektedir. Su kaynakları genel olarak sınırlı olduğundan bu durum, bireylerin birbirleriyle sürekli bir etkileşim içinde olmasını zorunlu kılmıştır. Öyle ki bir ailenin sulama gücü, komşularınıninkini de etkileyebilmektedir. İşbu sebeple bu karmaşık sulama sistemleri, ıssız evlere değil, ailelerin bir arada yaşadığı köylere inşa edilmiştir.

Pirinç üretimi aynı zamanda yoğun bir iş gücüne ihtiyaç duymaktadır. Antropologlara göre pirinç üretimi, buğdayın gerektirdiğinden en az iki kat daha fazla iş gücü istemektedir (Buck, 1956; aktaran Talhelm vd., 2014). Bu sebeple Doğu bölgelerindeki pirinç çiftçileri, bu yoğun iş gücünü tesis etmek için iş birliğine dayalı çeşitli stratejiler geliştirmek zorunda kalmışlardır. Kısaca; pirinç tarımı, çiftçileri yoğun bir şekilde iş birliği yapmaya, karşılıklılığa dayalı sıkı ilişkiler kurmaya yönelttiği için birbirine bağımlılığı arttırmış ve hatta çatışma yaratan

davranışlardan kaçınmaya teşvik etmiştir. Buna karşılık genellikle Avrupa semalarında üretimi yapılan buğday ise karmaşık sulama ve yoğun iş birliğine ihtiyaç duymadığı için çiftçilerin tek başlarına üretim yapmasına olanak sağlamıştır (Talhelm vd., 2014). Birbirine bağımlı olmayan buğday çiftçileri, zamanla bireyci toplum dediğimiz sosyal yapılanmayı oluşturmuşlardır.

Talhelm ve arkadaşlarının (2014), gözlemleri de bu teoriyi desteklemiştir. Ancak kültürlerarası çıkacak bir farklılıkta, kontrol edilmesi mümkün olmayan dil, genetik ve endüstrileşme derecesi gibi değişkenler göz ardı edilmek zorunda kalacağından (Varnum vd., 2010) tüm örneklemi Çin’de yaşayan pirinç (Güney Çin) ve buğday (Kuzey Çin) tarımına yoğunlaşan bölgelerden almıştır. Bulgular, pirinç bölgesinde yaşayan bireylerin daha fazla holistik düşünce, buğday bölgesinde yaşayan bireylerin ise daha çok analitik düşünce eğilimi gösterdiğini ortaya koymuştur. Elbette bu bulgu, yalnızca pirinç veya buğday ekenleri değil, pirinç veya buğday bölgelerinde yaşayanları kastetmektedir. Yani, holistik ve analitik düşünce farkı, kültürün nesilden nesile aktarımı sayesinde (Matsumoto, 2007) hala etkisini sürdürmektedir.

Özetle, avcı-toplayıcı toplumlardan tarım toplumlarına geçiş, özellikle pirinç tarımının yaygın olduğu bölgelerde, yüksek seviyede iş birliğini ve karşılıklı bağımlılığı zorunlu kılmıştır. Bu durum, bireylerin çevreyle ilişkilerini daha bütünsel bir şekilde anlamlandırmalarını teşvik etmiştir. Buğday tarımının yaygın olduğu Batı toplumlarında ise daha bireysel ve bağımsız bir çalışma yapısı benimsenmiştir. Bu durum, bireylerin çevrelerini soyut kategoriler içinde analiz etme eğilimini artırmıştır (Talhelm et al., 2014; Varnum vd., 2010). Dolayısıyla, analitik-holistik düşünce eksenindeki kültürel farkların bir temeli, ekolojik faktörlerin toplulukları yönlendirdiği sosyal düzendir.

Holizmi Parçalamak

Buraya kadar holizmin ne olduğuna, felsefi kökenine ve bu düşünce stiline neden (ve hangi koşullarda) adaptif olduğuna değindik. “Bütünlük” ve “harmoni” temaları etrafında şekillenen (Nisbett, 2001) ve Batı-tipi düşünce stiline sahip bireyler için kavraması zor olabilecek (Peng & Nisbett, 1999) holizm kavramına, yazarlar olarak holistik bir perspektifle açıklık getirmeye, yani holizmin içinde barındırdığını düşündüğümüz “ilkelerini” bir bütünlük içinde vermeye çalıştık. Ancak bu noktada “parçala ve analiz et” stratejisinden hareketle holizmi daha küçük parçalara ayıracak ve ilkeleri teker teker, o konuda yapılan araştırmalarla birlikte inceleyeceğiz. Şunu belirtmek gerekir ki bu diyalektik olmayan işlemi uygularken bütünü tamamina odaklanmayacağımızdan Doğu felsefesinin yüzyıllar önce ortaya koyduğu bu kavramı “tam manasıyla” kapsamak mümkün olmayabilir (Peng & Nisbett, 1999).

Holizm kavramının Batı’nın indirgemeciliğinden uzak, aslen Doğu felsefesine ait olması ve doğal olarak kültürlerarası farklılıklar göstermesi, holizmin bileşenlerini belirlemeyi zorlaştırmıştır. Farklı araştırmacı grupları (Aytürk ve arkadaşları, 2024; Choi ve arkadaşları, 2007; Martin-Fernandez ve arkadaşları, 2022; Peng ve Nisbett, 1999) çeşitli teorik ve psikometrik yaklaşımlarla holizmin boyutlarını belirlemeye çalışmıştır⁵. Holizmin aşağıda detaylarıyla açıklandı-

ğı üzere değişim beklentisi, çelişkiye tahammül ve bağlantılılık olmak üzere üç temel boyutu kapsadığı ifade edilmektedir. Bu üç ilke kültürel olarak dikkat odağı, kategorizasyon ve nedensellik atfında farklıları ortaya çıkarmaktadır (Choi vd., 2007; Spencer-Rodgers vd., 2018).

Değişim Beklentisi İlkesi

Holizmin ilk ilkesi olan değişim beklentisi ilkesi (Mandarin Çincesinde *Bian Yi Lu*), gerçekliğin bir süreç olduğunu iddia eder. Yani gerçeklik, sabit değil, sürekli olarak bir değişim ve dinamizm halindedir (Peng & Nisbett, 1999). Taoist bir perspektiften, enerji sürekli hareket eder ve ch'i (ruh) da değişmeye devam eder; tıpkı "her şey" olan Tao gibi (Liu, 1974; aktaran Ji vd., 2001). Örneğin evreni anlamaya çalışan bir ilkokul öğrencisinin bulduğu her yanıtta karşına anlamadığı şeyler çıkması ve yeni soruların gündeme gelmesi, değişimin sürekliliğini vurgular.

Doğu Asyalılar ve Batılılar, değişim beklentisi bağlamında birbirinden farklılaşmaktadır. Ji ve arkadaşları (2001), Çinli katılımcıların artma veya azalma eğiliminde olduğu gösterilen olgulara (örn., borsada değeri bir süredir yükselen bir hisse senedi) dair Amerikalılara göre daha fazla tersine değişim beklediğini bulmuştur. Yani, Çinliler, bir artış ivmesinin ileride azalacağına dair daha yüksek bir beklenti içine girmektedir. Na ve arkadaşları (2020), daha sonrasında bu bulguyu Amerikalı ve Japon katılımcılarla tekrarlamıştır. Grossman ve Varnum (2011) da Rus katılımcıların da Amerikalılara göre daha fazla değişim beklediği bulgusunu ortaya koymuştur.

Çelişkiye Tahammül İlkesi

Holizmin diğer ilkesi olan çelişkiye tahammül ilkesi (*Mao Dun Lu*), gerçekliğin "siyah ve beyaz" gibi keskin olmadığını, tam aksi bundan çok daha karmaşık bir yapıda olduğunu anlatır. Değişim sürekli olduğundan çelişkilerin ortaya çıkması kaçınılmazdır. Çelişkiye tahammül ilkesi, zıtlıkların bir arada, uyumlu ve dostane bir şekilde var olabilmesini temsil eder ve bu durumun doğanın bir parçası olduğunu savunur (Peng & Nisbett, 1999). Örneğin fiziksel olarak son derece güçlü bir kişi hoşnut olmadığı bir durumla karşılaştığında hemen stres olmaya başlar ve o noktada kendi içinde (hem güçlü hem zayıf olmasıyla) bir çelişki doğurur.

Doğu Asyalılar ve Batılılar, çelişkiye tahammül açısından birbirinden farklılaşmaktadır. Peng ve Nisbett (1999), Çinli katılımcıların diyalektik atasözlerini ("Düşmanından değil dostundan sakın"), Amerikalı katılımcıların ise diyalektik olmayan atasözlerini ("İyiye gitmeyen kötüye gider") onayladığını göstermiştir (Diyalektik atasözleri için bkz. Şencan (2021)). Na ve arkadaşları (2020) daha sonrasında bu bulguyu, Japon ve Amerikalı katılımcılarla tekrar etmiştir. Peng ve Nisbett (1999) aynı zamanda Çin atasözleri kitabında (%12), Amerika'nınkine (%3) göre 4 kat daha fazla diyalektik atasözü bulmuştur.

Bağlantılılık İlkesi

Holizmin son ilkesi olan bağlantılılık ilkesi (*Zheng He Lu*), evrende hiçbir şeyin tek başına ve bağımsız var olamayacağını ve her şeyin birbiri ile ilişki içinde olduğunu anlatır. Bu ilkeye göre eğer bir şeyi bilmek istiyorsak onun ilişki içinde olduğu diğer her şeyi bilmeliyiz. Değişim beklentisi ve çelişkiye tahammül ilkelerinin sonucu olarak ortaya çıkan bağlantılılık ilkesi, gerçekliğin tam olarak anlaşılması için karşılıklı bağımlılığı kabul etmenin elzem olduğunu savunur (Peng & Nisbett, 1999). Örneğin bireysel yeteneği ve çabasıyla öne çıkan bir müzisyenin, aynı zamanda orkestradaki diğer müzisyenler, orkestra şefi ve akustik ortam gibi faktörlerden, yani bağlamdan da etkilenmesi, bağlantılılık ilkesinin bir yansımasıdır.

Doğu Asyalılar ve Batılılar, bağlantılılık ilkesinin bir sonucu olan alan bağımlılığı (*field-dependency*) açısından birbirinden farklılaşmaktadır. Ji ve arkadaşları (2000), Amerikalıların, odak nesneye daha fazla dikkat ettiğini ve dolayısıyla alandan bağımsız olduğunu; Doğu Asyalıların ise çevreye (arkaplana) daha geniş bir şekilde dikkat ettiğini ve bağlamı dikkate aldığını göstermiştir. Masuda ve arkadaşlarının (2008) yaptığı bir göz izleme çalışmasında, Japon katılımcıların, bir çizgi filmdeki merkezdeki karaktere Amerikalılara göre daha az baktığı bulunmuştur. Kullanıcıların Facebook profillerinin incelendiği bir diğer çalışmada ise Doğu Asyalıların, Amerikalılara göre profillerinde daha fazla alan bilgisine ve daha az yüz odağına yer verdiği gösterilmiştir (Huang & Park, 2013). Doğu Asyalılar ve Batılılar, bağlantılılık ilkesinin bir sonucu olan nedensellik ile ilgili eğilimlerinde de birbirinden farklılaşmaktadır: Choi ve arkadaşları (2003), Koreli katılımcıların Amerikalılara göre bir kaza senaryosuna ilişkin daha çok bilginin ilişkili olduğunu belirttiklerini bulmuştur. Na ve arkadaşları (2020), bu bulguyu da Japon ve Amerikalı katılımcılarla tekrarlamıştır.

Modern Dünyanın Sorunlarına Holistik Bir Pencere

Yukarıda aktarılanlar ışığında analitik düşüncenin bütünü parçalama ve parçaları kategorize etme yaklaşımı modern dünyanın birbirine bağımlı, çok sistemli ve karmaşık sorunlarına adaptif çözümler bulma konusunda tek başına eksik kalması beklenebilir. Bununla birlikte holistik düşüncenin doğasında var olan karmaşık sistemleri, bu sistemler arasındaki bağlantıları, çoklu nedensellikleri anlamak çoklu krizlere daha etkili bir şekilde yaklaşmanın önünü açabilir. Çünkü, modern dünyanın modern sorunları, sıklıkla karmaşık ve çok katmanlı olabilmektedir. Holistik düşünce, bu çok boyutlu sorunları anlamada ve çözmede önemli bir araç haline gelmektedir. Doğu kültürü tarafından yoğurulmuş holistik felsefenin özellikle bağlantılılık ve nedensellik ilkesini göz ardı etmek, bu sorunların tespitini yanlış yerde aramamıza sebep olmaktadır (Sarıbay vd., 2022). Örneğin, ekonomi veya iklim gibi son derece karmaşık sistemlerle ilgili sorunları faiz oranları veya atmosferdeki karbon seviyesi gibi odağa alınan bir veya az sayıda faktöre atfetmek ve doğrusal ilişkilere geçekdışı ve kısa vadeli zaman dilimle-

rine odaklanan vurgu yapmak (örn., atmosferden karbon çekersek küresel ısınma azalacaktır) yaygın ama hatalı ve tehlikeli bir alışkanlık haline gelmiştir.

Makalenin bu bölümünde holistik düşünce stiline; bireylerin iklim krizi, COVID-19 ve ekonomik eşitsizlik gibi sorunlara karşı dayanıklılığı ve daha gerçekçi ve faydalı tepkiler verme becerileriyle olan ilişkisi incelenecek ve modern dünyanın en önemli sorunlarının çözümüne holizm kavramının neler katabileceği irdelenecektir.

Holizm ve İklim Krizi

Sacchi ve arkadaşlarının (2016) yaptığı bir çalışmada, holistik düşünceye yatkın kişilerin, iklim krizinin yarattığı tehdit algısını psikolojik olarak daha yakında algıladıkları bulunmuştur. Bu, holizmin bağlantılılık ilkesi ile doğrudan ilişkilidir; holistik düşünceye yatkın bireyler, çevresel tehditlerin nedenlerini “nesnelere arasında ilişki kurabilme” yetisi sayesinde daha geniş bir bağlamda ele alabilirler ve tehditlere karşı ileride tetikte bulunabilirler. Diğer bir deyişle holistik düşünürler, iklim krizini etkileyebilecek çeşitli olguları aynı neden-sonuç düzleminde görerek iklim krizi sorununu daha “yakında” algılamaktadır.

Holistik düşüncenin dikkat odağı boyutu da çevre-dostu davranış ve tutumlarla paralellik göstermektedir. Ito ve Li (2019), holistik düşüncenin çevresel tehditlere karşı olan farkındalık ile ilişkili olduğunu ve bunun sonucunda bireylerin çevre-dostu tutumlara daha yakın olduğunu göstermiştir. Yani, holistik düşünürler kendilerini bağlamdan (çevre) koparmadıkları için karmaşık bağlantıları kurabilmektedir. Ancak Li ve arkadaşlarının (2020) holistik düşüncenin, iklim krizine yönelik iyimserlik yarattığı ve dolayısıyla bunun çevreyi koruma bilincini azalttığı da bulgular arasındadır. Li ve arkadaşları, bu bulguyu holistik düşünürlerin değişim algısının daha farklı işlediği ve bunun sonucunda artış ivmesi gösteren bir olgunun (iklim krizi) ileride düşüş yaşayabileceğine dair beklentileri ile açıklamaktadır. Özman (2024) da Türkiye örneğinde yaptığı çalışmasında, holizme yatkın bireylerin, çevresel tehditleri neden-sonuç ilişkisi düzeyinde daha kolay algıladıklarını ve bunun da doğayla bağlantı hissetme tutumunu teşvik ettiğini bulmuştur.

Holizm ve Covid-19

COVID-19 krizi, toplumu yalnızca fiziksel değil, aynı zamanda psikolojik ve sosyolojik olarak etkilemiş (ve muhtemelen etkilemeye devam eden) çok boyutlu bir krizdir. Zhou ve arkadaşlarına (2021) göre holistik düşünce, en ufak bir eylemin değişim yaratabileceği inancını, bu da COVID-19 amaçları doğrultusunda kâr amacı gütmeyen kuruluşlara bağış yapma davranışını pozitif yönde yordamıştır. Yani holizmin hem bağlantılılık hem değişim beklentisi anlayışları, COVID-19 pandemisinin yarattığı olumsuz etkileri azaltmada önemli bir rol oynamaktadır.

Holizmin, değişim beklentisi ile beraber çelişkiye tahammül ilkesi de COVID-19 krizinin yarattığı stres ile başa çıkılmasını kolaylaştıran faktörlerdir. Örneğin değişim beklentisi,

salgının zirve yaptığı noktadan sonra tersine dönmesi beklentisini güçlendirmesiyle, salgının yarattığı stresi azaltabilmektedir (Özman, 2024). Yani, holistik düşünceye sahip bireyler, pandemin zorluklarının zamanla azalacağını düşünmüş ve stresle bu sayede başa çıkabilmiştir. Yapılan başka çalışmalarda, holistik düşünceye yatkın Çinli katılımcıların, pandemi boyunca Batılılara göre daha esnek ve pozitif düşünceye sahip oldukları ifade edilmiştir (Ji vd., 2004; 2021; Yap vd., 2021).

Holizm ve Ekonomik Eşitsizlik

Düşünce stillerinin politik tutumlar ile olan ilişkisi, uzun süredir literatürde kendine yer bulmaktadır (örn., Yılmaz ve Sarıbay, 2016). Ancak bu bağlamdaki sosyal ve ekonomik tutumlar, birbirinden farklılık göstermektedir. Sosyal muhafazakarlık, temelde gelenekselci değerlere tutunmayı içerirken ekonomik muhafazakarlık ise devletin piyasalardaki kısıtlı müdahalesini destekler. Bazı gruplar bu boyutlarda farklı uçlardadır (örn., ABD'deki Liberteryenler sosyal olarak liberal, ekonomik olarak muhafazakâr olma eğilimindedir). Bu sebeple politik düzlem, sağ-sol kutuplarından daha karmaşıktır. Talhelm ve arkadaşları (2018), holistik düşünceyi sosyal muhafazakarlık ile pozitif ilişki içerisinde bulsa da muhafazakarlığın tanımlanma biçimi nedeniyle (Özman, 2024) sonuçlar tartışmalıdır. Şencan (2021) ise holizmi, sosyal ve ekonomik muhafazakarlık ile negatif ilişki içinde bulmuştur; yani holistik düşünce ne serbest piyasa ekonomisi ne de geleneksel değerler ile paralellik göstermektedir. Aksine, holistik düşünürler, analitik düşünürlere göre ekonomik eşitliğe daha çok önem atfetmektedirler.

Katılımcılara, işyerindeki kadınlara pozitif ayrımcılık barındıran bir senaryonun verildiği bir çalışmada holistik düşünce stiline yakın bireylerin bu durumu onayladıkları görülmüştür (Hidég & Ferris, 2017). Holistik düşüncenin karşıtıklara tahammülü içerdiği göz önüne alınırsa holistik düşünürler, kısa vadede grup için adil görünmeyen bir politikanın zamanla eşitsizliğe bir çözüm sunması gibi çelişkili bir durumu kabul etmeye daha yatkın olabilirler. Malka ve arkadaşları (2014), ekonomik güvenlik ihtiyacının sol politikalarla olan ilişkisinin, holistik düşünce ile de paralel olduğunu göstermiştir. Holistik düşünceye yatkın bireyler, gelecekte karşılaşılabilecekleri risklere karşı daha geniş sosyal güvenlik önlemleri istemektedirler. Özman (2024) da uyguladığı ağ analizinde, holistik düşünürlerin, sahip oldukları değişim algısından ötürü geleceği daha belirsiz gördüğü ve bu yüzden sol sosyal politikalara daha çok destek verdikleri görülmüştür⁶.

Çoklu Krizlerin Holistik-Analitik Düşünce Çıkmazına Holistik Bir Bakış

Modern dünyanın en önemli sorunlarından birisi, Batı kültürünün yapıtaşlarından olan analitik düşüncenin, sorunlarından çözümünde yeterli olacağı düşüncesidir. Platon'dan Aristote-

les'e, Descartes'tan modern epistemolojiye kadar uzanan bu uzun yolda analitik düşüncenin insana ve bilime yaptığı katkı yadsınamaz. Analitik düşünce, hiç kuşkusuz bilim ve insanlığın gelişmesinde çok önemli rol oynamıştır. Uçsuz bucaksız bu evrendeki (bütündeki) parçaların tespit edilebilmesi, birbirinden ayrıştırılması, içinde bulunduğu bağlamdan koparılabilmesi ve çeşitli mantıksal önermelerle “doğru” sonuca ulaştırılması bilim felsefesinin temelini oluşturmuştur. İşbu bilim sayesinde uygarlıklar gelişmiş, zenginleşmiş ve teknoloji alanında muazzam ilerlemeler katetmiştir. Ne var ki insan yaşamına çok avantaj sağlamış (ve sağlamakta olan) bu ilerlemelerin küreselleşmeyle dünya çapına yayılması, yeni sorunları beraberinde getirmekle kalmayıp aynı zamanda çözümleri konusunda da insanlığı çıkmaz bir sokağa itmiştir. Diğer bir deyişle, analitik düşünce sistemine dayalı bilimsel disiplinlerin getirisi olan küreselleşme, var olan sorunları da küreselleştirmiştir.

Shrum'un (2000) ifade ettiği şekilde “bilim ve teknolojinin katettiği yol” öyle bir noktaya gelmiştir ki Batı kültürünün tahakküm izlerini neredeyse dünyanın her yerinde görmek mümkündür. Öyle ki Batılılaşma kavramı sıkça “modernizasyon” ile eş anlamlı kullanılmakta ve Türkiye dahil, azımsanmayacak sayıda ülke uzun yıllardır refah seviyesini arttırmak amacıyla “modernize” olmaya ve “Batılılaşmaya” çalışmaktadır. Bu, bir yönden toplumların geleneksel yapıdan endüstriyel yapıya geçişin anlatıldığı modernizasyon teorisi ile paraleldir. Ancak teorinin eksik kaldığı nokta; gün geçtikçe Batılılaşan toplumların, Batılılaşmanın ve dolayısıyla küreselleşmenin yarattığı sorunlara çözüm üretmekte aynı oranda başarılı olamayacağıdır. Yani analitik düşünceyi oluşturan Batı kültürü, bunun getirisi olarak küreselleşen sorunları analitik düşünce ile okuyamamaktadır.

Analitik düşünce sisteminin Newtoncu indirgemeci yaklaşımı, incelenen olgulardaki parçaların tanımlanmasını sağlamakta önemli işlev görmektedir. Örneğin; 2022'te yapılan bir iklim krizi panelinde iklim krizinin sorunları; sera gazı salınımı, yüzey sıcaklığının artması, sürdürülemez enerji kaynaklarının kullanımı, tüketimcilik gibi nedenlere (parçalara) bağlanmıştır (IPCC, 2023). Analitik düşünce, bu sorunların tespitinde önemli rol oynamaktadır. Çünkü-Aristoteles mantığı ilkeleri ışığında-parçalar tanımlanmadan olgunun “ne olduğunu” öğrenmek de imkânsız hale gelmektedir; parçanın “doğru” bir parça olup olmadığı ancak bu sayede öğrenilebilir. Bu yaklaşım, özellikle sosyal bilimlerde sıkça karşımıza çıkmaktadır: İzole edilmiş, yani çevreden koparılıp zihnin içine hapsedilmiş değişkenlerin regresyon modelleri kullanılarak birbiriyle doğrusal ilişkisini anlamaya çalışmak. Deneysel psikoloji de bundan nasibini almış ve odağını steril laboratuvar ortamına hapsederek “doğru bilgiye” ulaşma uğruna gerçek dünyanın karmaşıklığından sıyrılmaya yönelmiştir (Sarıbay vd., 2022). Olguların, diğer değişkenlerden izole bir şekilde ve çeşitli deneysel kontroller ile “yalnızlaştırılması” bilim felsefesine uygun bir yöntem olsa da gerçek dünyanın gerçek sorunları yalnızlaştırma politikası uygulanamayacak kadar karmaşık olabilmekte, bu da güvenilir olmayan sonuçlar doğurabilmektedir.

Bir kısmını yukarıda sunduğumuz araştırmalar, genel olarak holistik düşünürlerin bu sorunlara bakış açısının analitik düşünürlerle göre daha gerçekçi ve çözüme yakın olduğu yö-

nündedir. Örneğin, insan hayatını doğrudan etkilemeyen ve sosyal dünyada hala o kadar belirgin olmayan iklim krizi sorunu, holizmin nedensellik ve bağlantılılık işlevi sayesinde psikolojik olarak daha kısa mesafede algılanabilmektedir (Sacchi vd., 2016). Bunu daha “yakında” algılayan bireylerin, bu soruna karşı önlem almayla ilgili motivasyonlarının daha yüksek olacağını öngörmek de çok zor olmayacaktır. Aynı şekilde COVID-19’un yarattığı tehdit algısının, holistik düşünürlerin “zıtlıkların bir arada bulunduğu” algısından ötürü düşüş yaşayacağı ve onları daha az etkilediği bulgular arasındadır (Özman, 2024). Bununla paralel olarak holistik düşünürlere göre gelecek daha belirsiz olduğundan ve her an değişebileceğinden devletin korumacı sol-sosyal politikaları, holistik düşünürleri bu belirsizlikten kurtardığı için daha çok tercih ettikleri bir olgu olmuştur (Malika vd., 2014). Yani holistik düşünce; “deneysel olarak sıkı sıkıya kontrol edilmiş izole edilen değişkenlerin” aksine, karmaşık olduğu kadar gerçek olan dünyanın sorunlarına, nesnelere arası karmaşık nedensellik kurabilme ve diyalektik işlem yetenekleri ile yaklaşmaktadır. Öyle ki bu, analitik düşüncenin “parçalama” stratejisi gereği uzak olduğu ve hatta kavrayamayacağı bir olgudur. Hatta küreselleşen sorunlar, küreselleşme olgusunun insanlar ve kültürler arasındaki bağlantılılığı arttırması sebebiyle holistik düşünürler tarafından daha iyi özümsemiş olabilir.

Yüzyıllar boyunca kategorileştirmeden uzak ve döngüsel bir anlayış sunan Taoist, Budist ve Hint felsefeleri tesiri altında kalmış Doğu kültürünün temel yapıtaşı olan holistik düşüncenin, modern sorunların çözümünde etkili bir rol oynama olasılığı kuvvetli gözükmektedir. Asıl önemli nokta, bu sorunların çözümü için daha holistik bir perspektif gerekiyorsa bireyleri holistik perspektife iten gücün ne olduğudur. Sosyal yönelim hipotezine göre yüksek nüfus yoğunluğu ve karmaşık sosyal sistemlerden oluşan Doğu kültürü, bireyleri daha geniş bağlamları dikkate almalarına yönlendirmiştir. Nesnelere ve olayları aynı bağlam içerisinde ele alan bu bireyler, zamanla bunlar arasında bağlantılar kurma gereksinimi duymuş ve Taoist bir perspektiften evrenin ahenginin birbirine bağlı parçalar arasındaki zıtlıklar ve değişim sayesinde olduğuna dair bir inanç geliştirmişlerdir. Bununla benzer olarak pirinç teorisi de bireyler arası sıkı iş birliği gereksiniminin karşılıklı bağımlılığı ve dolayısıyla “her şeyin bir bütün olduğu” algısını kuvvetlendirdiğini ortaya koymuştur. Yani; bireyler arası etkileşim ve kolektivist hareketlerin, holistik düşüncenin oluşumu ile doğrudan bağlantısı olduğunu ve bunun da bireyleri çoklu krizleri algılama ve çözme konusunda birkaç adım öteye götürdüğünü söylemek çok mantıksız olmaz.

Peki holizmin tüm bu olası faydaları, tek başına yeterli olduğu anlamına gelebilir mi? Eğer holizmin, bu karmaşık krizleri çözme konusunda analitik düşüncenin yerine kullanılmasını savunuyor olsaydı holizm kavramının kendisini de yanlış tanıtmış olacaktık. Eğer holizm, her şeyin bir arada olduğunu ve bir bütün olarak incelenmesi gerektiğini savunuyor ise holistik-analitik düşünce ayrımını yapmamız, aslında bizi yine analitik düşünceden öteye götürmeyecektir. Özellikle bu karmaşık krizler kapsamında, analitik düşünce sayesinde bütünü parçalamamız ve bu parçaları tanımamız hala önem arz etmektedir. Çünkü parçaları tanımlamadan bütünsel düşüncenin gerektirdiği parça-parça ve parça-bütün ilişkilerini an-

lamamız da çoğu zaman mümkün değildir (Sarıbay vd., 2022). Holistik düşüncenin ise bu ilişkileri ve etkileri anlamaya olanak veren anlayışı, modern dünyanın karmaşık ve birbirine bağlı bu problemlerini çözmede etkili olacaktır. Bu bağlamda, Wang ve arkadaşları da (2022); bilgeliğin, modern ve karmaşık sorunlarının çözümünde etkili olabileceğini (Grossmann vd., 2020; Grossmann & Dorfman, 2019) fakat bunun için sadece Batı kültürü ya da sadece Doğu kültürüne odaklanmanın ötesinde, her iki kültürün beraberinde getirdiği düşünce biçimlerinin modern dünya problemlerinin anlaşılması, çözümünde nasıl etkili olabileceğinin düşünülmesi ve birbirleriyle entegre edilmesinin önem taşıdığından bahsetmiştir⁷.

Sonuç

Modern dünyanın getirisi olarak çoklu krizler bağlamında analitik-holistik düşünce ayrımına holistik bir perspektiften bakarak iki “karşıt” görünen bu olgunun bir arada var olmasının mümkün olabileceğini, tıpkı *yin-yang* ikizinde olduğu gibi birinin eksik kaldığı durumda diğereğinin devreye girerek dinamik bir denge mekanizması oluşturacağını, aralarındaki bağlantıyı gözeterek bu iki önemli insan yetisinin ancak bir araya geldiğinde bir “bütün” oluşturacağını ve bunun, modern dünyanın karmaşık sorunlarına çözüm öne süreceğini düşünüyoruz.

- 1 Literatürde analitik terimi iki farklı ama alakalı anlamda kullanılmaktadır. Bir anlamı, dikkatli ve ilkeli düşünmeyi vurgulayıp karşısına sezgisel ve dürtüsel düşünceyi alırken, diğeri atomistik (dünyayı bölüp parçalayarak anlama) yaklaşımı vurgulayıp karşısına holistik düşünceyi alır. Bu makalede ikinci bahsedilen anlama odaklanıyoruz. Analitik düşüncenin bu iki anlamı arasındaki ilişki için bkz. Sarıbay ve Yılmaz (2024, s. 162-163).
- 2 Şüphesiz Batı düşüncesi Aristoteles, Platon ve Descartes gibi düşünürlerden bu yana çok yol katetmiş; bünyesinde analitik düşüncenin eleştirilerine imkan vermiş ve onun zayıflıklarını telafi edebilecek yaklaşımlar da ortaya çıkarmıştır. Bunlardan birisi, 3. dipnotta değindiğimiz Alman kökenli Gestalt yaklaşımıdır. Bir diğeri ise daha sonra kısaca bahsedeceğimiz ve özellikle çeşitli mühendislik dalları, çevre bilimleri ve biyolojide önemli yeri olan sistemik düşüncedir. Bunun dışında çeşitli Batılı düşünürlerin, holizmin aşağıda bahsedeceğimiz farklı özelliklerini kuvvetle vurguladıklarını belirtmek gerekir. Örneğin Latour’un (1993), insan (toplum) ve doğa arasındaki ayrımı eleştirirken holizmin bağlantısallık ilkesine ve doğrusal gelişim fikrini eleştirirken holizmin değişim ilkesine uygun bir düşünce tarzı benimsediği söylenebilir. Barad’ın (2007) Kuantum fiziği odaklı çalışması da benzer bir örnektir. Son iki çalışmayı dikkatimize getiren anonim bir hakeme teşekkür ederiz. Bu makaledeki temel iddiamız, özellikle Batı kültüründe, gerek akademik ve bilimsel ortamlarda, gerekse bunun dışındaki hayatta analitik düşüncenin holizmin değerinin göz ardı edilmesine sebep olacak ölçüde ağırlık kazanmış olmasıdır.
- 3 Bütünün parçaların toplamından fazla olduğu deyişi akla psikolojinin önemli ekollerinden Gestalt’ı getirecektir. Gestalt, olgulara bütüncül yaklaşımıyla Batı dünyasından çıkan nadir holistik akımlardan sayılabilir. Kanımızca Gestalt’ın Batı’nın bilim gündemine ters düşmesiyle zaman içinde yok olmaya yüz tutması holistik yaklaşımların Batı’daki sınırlı etkisine üzücü bir örnektir (bkz. Mungan, 2023). Batı’nın holizme karşı alerjisi, holistik düşünceyi sezgisellikten ibaret sanmasına atfedilebilir. Ancak holistik düşünce, sezgisel yetilerden beslenebilse de ve “holistik” terimini kullanan bazı uygulamalar safstadan ibaret olsa da, prensipli ve ilkeli düşünceye ters düşmesini gerektiren bir içkin özelliğe sahip değildir (bkz. Sarıbay ve Yılmaz, 2024, s. 159-164).

- 4 Diyalektik düşünce, çelişiklere ve tutarsızlıklara yönelik karmaşık yaklaşımlardan oluşan felsefi bir kavramdır. Parçaların, birbiriyle karşıt olsa da bir ahenk ve dinamik bir ilişki içinde olduğu ve bütünden ayrılarak “gerçek” sonuçlar veremeyeceğini savunan holizmin, diyalektisizme eş veya en azından diyalektisizmi içinde barındırdığı sonucuna ulaşılabilir (Peng & Nisbett, 1999). Ne var ki diyalektisizm ve holizm kavramları arasındaki ayrıma dair literatürde kanıksanmış bir yargı bulunmamaktadır; bazı araştırmacılar diyalektisizmi holistik düşüncenin bir parçası olarak tanımlarken (Choi vd., 2007), diğerleri ise holizmi de içine alan şemsiye bir terim olarak kullanmaktadır (Peng ve Nisbett, 1999). Ancak diyalektik düşüncenin literatürde genellikle karşıtlıkların bir arada bulunması ve değişimin dinamik olması üzerinden değerlendirildiği ve nedensellik ilkesinin bu iki ilkenin sonucu olarak ortaya çıktığı argümanı (Peng & Nisbett, 1999) göz önüne alınırsa holizmin, hem bağlantılılık hem diyalektisizmi içinde barındıran geniş bir kavram olduğu görüşü daha kuvvetli hale gelmektedir (Spencer-Rodgers & Peng, 2017; Şencan, 2021).
- 5 Peng ve Nisbett (1999), holistik anlayışı değişim beklentisi, çelişkiye tahammül ve bağlantılılık olmak üzere üç ilkele toplamıştır. Choi ve arkadaşları (2007), nedensellik ve temel atfı hatası kuramının altını çizerek Analizm-Holizm Ölçeği’ni (AHS) geliştirmiştir. Bu ölçek; dikkat odağı (locus of attention), nedensellik (casuality), çelişkiye tahammül (attitude toward contradiction) ve değişim beklentisi (perception of change) adlı dört alt ölçekten oluşmaktadır. Martin-Fernandez ve arkadaşları (2022), çalışmalarda potansiyel zaman ve kaynak kısıtlamalarına karşı AHS’nin AHS-12 ve AHS-4 adlı kısaltılmış versiyonlarını geliştirmiştir. AHS, Ayturk ve arkadaşları (2024) tarafından gözden geçirilmiş ve Türk örnekleme için uyarlanmıştır. Ayturk ve arkadaşları, yeni maddeler geliştirmiş ve AHS’nin holistik düşünme stili kavramını daha iyi yansıtmasını sağlamak ve iç tutarlılığı artırmak için doğrulayıcı faktör analizi uygulamışlardır. AHS-33 adı verilen bu yeni versiyonda, alt ölçekler farklı psikometrik özelliklere göre değiştirilmiştir. Alt ölçekler nedensellik, orta yolculuk, çelişki, değişim ve dikkat odağı olmak üzere beş tanedir. Ancak AHS-R adı verilen son modelde, “değişim beklentisi” ikinci dereceden faktör modelindeki diğer boyutlardan farklı görünmekte ve holistik düşünme stilini en iyi yakalayan dört faktörlü AHS-R’yi oluşturmaktadır.
- 6 Her ne kadar bu makalede holistik düşüncenin modern sorunların çözümüne katkısına odaklansak da, holizmin her koşulda avantajlı olduğunu düşünmek veya vatandaşların holistik düşüncüyü benimsemesinin makro sorunları doğal olarak hafifleteceğini varsaymak doğru olmayacaktır. Bu bölümde taradığımız bulgular, bireylerin holistik düşünce tarzını benimsemesinin bazı olumlu yönelimlerle ilişkili olabileceğini göstermektedir. Öte yandan analitik düşüncenin hakim olduğu Batılı toplumları sosyal eşitliği destekleyen politik ve ekonomik sistemleri tesis etmekte, holistik düşüncenin hakim olduğu Doğu toplumlarına oranla daha başarılı sayılabilirler. Buradaki kültürlerarası farklar tarih ve coğrafi koşulları da içeren çok boyutlu ve makalenin odağının dışına çıkan bir inceleme gerektirir. Bu çelişkiyi dikkatimize getirdiği için anonim bir hakeme teşekkür ederiz.
- 7 Bazı karmaşık teknik ve bilimsel sorunların çözülmesinde son derece başarıyla uygulanan sistemik düşünce, analitik ve holistik bakışın entegre edilmesine bir örnek olarak verilebilir (bkz. Sarıbay vd., 2022; Sarıbay & Yılmaz, 2024). Entegrasyon kavramı aynı zamanda Batı tipi diyalektisizmde de kendine yer edinmiştir ve (Hegel’in anlayışına göre) karşıt görünen iki olgunun bir sentez haline getirilerek daha “doğru” olan bir olgu ortaya çıkarılması anlamına gelmektedir. Ancak Hegel’in bu entegrasyon kavramını, hala Aristoteles’in klasik mantık ilkeleri doğrultusunda çelişmezlik ilkesine uygun bir biçimde ortaya koyduğuna da belirtmek gerekir (Peng, 1997).

Kaynakça

- Alcock J. (2009). *Animal behavior*. Sunderland, MA: Sinauer Associates.
- Aydin, M., Çelikpala, M., Yeldan, E., Güvenç, M., Zaim, O. Z., Hawks, B. B., Sokullu, E. C., Şenyuva, Ö., Yılmaz, O., & Tıgılı, S. D. (2021). Quantitative Research Report: Turkey Trends 2020, İstanbul, Kadir Has University Turkey Studies Group, Akademetre and Global Academy.
- Ayturk, E., Göktaş, N., Özman, N., Kayatepe, E., Şencan, R. S., & Sarıbay, S. A. (2024). Analysis-Holistic Thinking; Cognitive Style; Second-order Factor Models; Bifactor Models; Item-Response Theory (IRT). [Değerlendirme sürecindeki makale].
- Barad, K. (2007). *Meeting the universe halfway: Quantum physics and the entanglement of matter and meaning*. Duke University Press.

- Bartl, G., Hardt, J. N., Suttner, S., Linden, M., Ventura, R. A., Vogler, A., Stanley, A., Herms, K., Zeigermann, U., Zimmermann, T., Kabbej, S., & Melcher, F. (2024). Rethinking Governance in Times of Multiple Crises. *Vigoni Paper*, 5, 1-37.
- Brush, F. W. (1984). Jan Christian Smuts and his doctrine of holism. *Ultimate Reality and Meaning*, 7(4), 288-297.
- Buck, J. L. (1956). *Land Utilization in China: a study of 16,786 farms in 168 localities, and 38,256 farm families in twenty-two provinces in China, 1929-1933*. Council on Economic and Cultural Affairs.
- Buss, D. M. (1995). Evolutionary Psychology: A New Paradigm for Psychological Science. *Psychological Inquiry*, 6(1), 1-30.
- Chiang, G. U. (2022). Çinli düşünür Zhuangzi'nin dil görüşü üzerine: Dilin ötesine geçerek yaratıcı doğaya dönmek. *Kaygı. Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, 21(1), 37-67.
- Choi, I., Dalal, R., Kim-Prieto, C., & Park, H. (2003). Culture and judgement of causal relevance. *Journal of Personality and Social Psychology*, 84(1), 46-59. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.84.1.46>
- Choi, I., Koo, M., & Choi, J. A. (2007). Individual differences in analytic versus holistic thinking. *Personality and social psychology bulletin*, 33(5), 691-705.
- Cope, E. M., & Sandys, J. E. (Eds.). (2010). *Aristotle: Rhetoric* (Vol. 2). Cambridge University Press.
- Cottingham, J. (1992). *Cartesian dualism: Theology, metaphysics, and science* (pp. 236-257). na.
- Cunning, D. (Ed.). (2014). *The Cambridge Companion to Descartes-Meditations*. Cambridge University Press.
- Fine, G. (2003). *Plato on Knowledge and Forms: Selected Essays*.
- Gaukroger, S. (2008). *The emergence of a scientific culture: Science and the shaping of modernity 1210-1685*. Clarendon Press.
- Gobert, R. D. (2020). *The mind-body stage: passion and interaction in the Cartesian Theater*. Stanford University Press.
- Greenfield, P. M. (2009). Linking social change and developmental change: shifting pathways of human development. *Developmental psychology*, 45(2), 401.
- Greenfield, P. M., Maynard, A. E., & Childs, C. P. (2003). Historical change, cultural learning, and cognitive representation in Zinacantec Maya children. *Cognitive Development*, 18(4), 455-487.
- Grossmann, I., & Dorfman, A. (2019). Wise reasoning in an uncertain world. İçinde R. J. Sternberg, H. C. Nusbaum, & J. Glück (Ed.), *Applying wisdom to contemporary world problems* (ss. 51-80). Springer International Publishing. <https://doi.org/10.1007/978-3-030-20287-3>
- Grossmann, I., & Varnum, M. E. W. (2011). Social Class, Culture, and Cognition. *Social Psychological and Personality Science*, 2(1), 81-89. <https://doi.org/10.1177/1948550610377119>
- Grossmann, I., Weststrate, N. M., Ardelt, M., Brienza, J. P., Dong, M., Ferrari, M., Fournier, M. A., Hu, C. S., Nusbaum, H. C., & Vervaeke, J. (2020). The Science of Wisdom in a Polarized World: Knowns and Unknowns. *Psychological Inquiry*. <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/1047840X.2020.1750917>
- Hideg, I., & Ferris, D. L. (2017). Dialectical thinking and fairness-based perspectives of affirmative action. *Journal of Applied Psychology*, 102(5), 782-801. <https://doi.org/10.1037/apl0000207>

- Huang, C., & Park, D. (2013). Cultural influences on Facebook photographs. *International Journal of Psychology*, 48(3), 334-343. <https://doi.org/10.1080/00207594.2011.649285>
- Intergovernmental Panel On Climate Change (Ippc). (2023). *Climate Change 2022 – Impacts, Adaptation and Vulnerability: Working Group II Contribution to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change* (1st ed.). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781009325844>
- Ito, K., & Li, L. M. W. (2019). Holism and pro-environmental commitment: An examination on the mediating roles of affective and cognitive determinants. *Personality and Individual Differences*, 149, 160-166. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2019.05.055>
- Ji, L. J., Nisbett, R. E., & Su, Y. (2001). Culture, change, and prediction. *Psychological science*, 12(6), 450-456.
- Ji, L., Zhang, Z., Osborne, E., & Guan, Y. (2004). Optimism across cultures: In response to the severe acute respiratory syndrome outbreak. *Asian Journal of Social Psychology*, 7(1), 25-34. <https://doi.org/10.1111/j.1467-839X.2004.00132.x>
- Ji, L.-J., Nisbett, R. E., & Peng, K. (2000). Culture, Control, and Perception of Relationships in the Environment. *Journal of Personality and Social Psychology*. 78(5). 943-955.
- Joyce, G. H. (1923). *Principles of logic*. Longmans, Green.
- Jörgenfelt, C., & Partington, H. (2019). A critical analysis of JC Smuts' theory of holism. *European Journal of Integrative Medicine*, 31, 100980.
- Kartal, Z. (2015). Marxist toplumsal gelişme aşamaları ile Rostow'un gelişme aşamaları yaklaşımlarının değerlendirilmesi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 10(2), 231-244.
- Kitayama, S., Ishii, K., Imada, T., Takemura, K., & Ramaswamy, J. (2006). Voluntary settlement and the spirit of independence: Evidence from Japan's" northern frontier.". *Journal of personality and social psychology*, 91(3), 369.
- Lao Zi. (2017). *Yol ve Erdem Öğretileri* (Çev. B. Akar, Trans.). Ötüken. <https://www.otuken.com.tr/u/otuken/docs/y/o/yol-ve-erdem-o-g-retileri-1500897944.pdf?srsrlid=AfmBOorsMxP41CagpTUMBoJa7NWxHcKzJEE3pPrhlPeGq2L1c6QS5sUf>
- Latour, B. (1993). *We have never been modern* (C. Porter, Trans.). Harvard University Press. (Orijinal çalışma basım tarihi 1991)
- Li, L. M. W., Mei, D., Li, W.-Q., & Lee, H. (2020). The relationship between dialectical beliefs and proenvironmental behaviors. *Environment and Behavior*, 52(3), 223-247. <https://doi.org/10.1177/0013916518799821>
- Liu, C. (1974). On the art of ruling a big country: Views of three Chinese emperors. (No Title).
- Lloyd, G. E. (1996). Science in antiquity: The Greek and Chinese cases and their relevance to the problems of culture and cognition. *Modes of thought: Explorations in culture and cognition*, 15-33.
- Ma-Kellams, C. (2020). Cultural Variation and Similarities in Cognitive Thinking Styles Versus Judgment Biases: A Review of Environmental Factors and Evolutionary Forces. *Review of General Psychology*, 24(3), 238-253. <https://doi.org/10.1177/1089268019901270>
- Malka, A., Soto, C. J., Inzlicht, M., & Lelkes, Y. (2014). Do needs for security and certainty predict cultural and economic conservatism? A cross-national analysis. *Journal of Personality and Social Psychology*, 106(6), 1031-1051. <https://doi.org/10.1037/a0036170>

- Markus, H. R. & Kitayama S. (1991). Cultural variation in the self-concept. *The Self: Interdisciplinary approaches/ Springer*.
- Martin-Fernandez, M., Requero, B., Zhou, X., Goncalves, D., & Santos, D. (2022). Refinement of the Analysis-Holism Scale: A cross-cultural adaptation and validation of two shortened measures of analytic versus holistic thinking in Spain and the United States. *Personality and Individual Differences*, 186, 111322.
- Martin-Fernandez, M., Requero, B., Zhou, X., Goncalves, D., & Santos, D. (2022). Refinement of the Analysis-Holism Scale: A cross-cultural adaptation and validation of two shortened measures of analytic versus holistic thinking in Spain and the United States. *Personality and Individual Differences*, 186, 111322.
- Masuda, T., Ellsworth, P. C., Mesquita, B., Leu, J., Tanida, S., & Van De Veerdonk, E. (2008). Placing the face in context: Cultural differences in the perception of facial emotion. *Journal of Personality and Social Psychology*, 94(3), 365-381. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.94.3.365>
- Matsumoto, D. (2007). Culture, context, and behavior. *Journal of personality*, 75(6), 1285-1320.
- Montuori, A. (1999). Planetary culture and the crisis of the future. *World Futures*, 54(4), 297-311. <https://doi.org/10.1080/02604027.1999.9972761>
- Montuori, A. (2022). Crisis of the Future. İçinde V. P. Glăveanu (Ed.), *The Palgrave Encyclopedia of the Possible* (ss. 325-333). Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-030-90913-0_91
- Mungan, E. (2023). *Gestalt kuramı*. Metis Yayınları.
- Na, J., Grossmann, I., Varnum, M. E. W., Karasawa, M., Cho, Y., Kitayama, S., & Nisbett, R. E. (2020). Culture and personality revisited: Behavioral profiles and within-person stability in interdependent (vs. independent) social orientation and holistic (vs. analytic) cognitive style. *Journal of Personality*, 88(5), 908-924. <https://doi.org/10.1111/jopy.12536>
- Nisbett, R. (2010). *The Geography of Thought: How Asians and Westerners Think Differently... and*. Simon and Schuster.
- Nisbett, R. E., Peng, K., Choi, I., & Norenzayan, A. (2001). Culture and systems of thought: holistic versus analytic cognition. *Psychological review*, 108(2), 291.
- Oyserman, D. (2017). Culture Three Ways: Culture and Subcultures Within Countries. *Annual Review of Psychology*, 68(1), 435-463. <https://doi.org/10.1146/annurev-psych-122414-033617>
- Özman, N. (2024). The relationship between holistic thinking style, attitudes, and intentional behaviors toward climate crisis, COVID-19 pandemic and economic inequality: a network analysis (Yayın no. 872027) [Yüksek lisans tezi, Kadir Has Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Peng, K. (1997). *Naïve dialecticism and its effects on reasoning and judgment about contradiction*. University of Michigan.
- Peng, K., & Nisbett, R. E. (1999). Culture, dialectics, and reasoning about contradiction. *American psychologist*, 54(9), 741.
- Plato, B. (1906). Book VII. *The Republic*, 207-237.
- Ross, W. D., & Smith, J. A. (Eds.). (1908). *Metaphysica, by WD Ross. 1908* (Vol. 8). Clarendon Press.
- Rostow, W. W. (1990). *The stages of economic growth: A non-communist manifesto*. Cambridge university press.

- Sacchi, S., Riva, P., & Aceto, A. (2016). Myopic about climate change: Cognitive style, psychological distance, and environmentalism. *Journal of Experimental Social Psychology*, 65, 68-73. <https://doi.org/10.1016/j.jesp.2016.03.006>
- Sarıbay, S. A., Şencan, R. S., & Güngör, M. (2022) “Ahlaki bir sorun olarak iklim kaosu: Bütünsel düşüncenin önemi”. Ahlakın “Yeni” Soykütüğü: Psikolojik ve Evrimsel Bir Bakış. (O., Yılmaz, Ed.). Koç University Press.
- Sarıbay, S. A., & Yılmaz, O. (2024). *Reflection and intuition in a crisis-ridden world: Thinking hard or hardly thinking?* Routledge.
- Scott-Phillips, T. C., Dickins, T. E., & West, S. A. (2011). Evolutionary Theory and the Ultimate-Proximate Distinction in the Human Behavioral Sciences. *Perspectives on Psychological Science*, 6(1), 38-47. <https://doi.org/10.1177/1745691610393528>
- Shroff, F. (2011). CHAPTER THREE: We Are All One: Holistic Thought-Forms within Indigenous Societies Indigeneity and Holism. *Counterpoints*, 379, 53-67.
- Shrum, W. (2000). Science and story in development: The emergence of non-governmental organizations in agricultural research. *Social Studies of Science*, 30(1), 95-124.
- Spencer-Rodgers, J., & Peng, K. (Eds.). (2017). *The psychological and cultural foundations of East Asian cognition: Contradiction, change, and holism*. Oxford University Press.
- Spencer-Rodgers, J., Anderson, E., Ma-Kellams, C., Wang, C., & Peng, K. (2018). What is dialectical thinking? Conceptualization and measurement. *The Psychological and Cultural Foundations of East Asian Cognition: Contradiction, Change, and Holism*. Editörler: Spencer-Rodgers, J, Peng, K. Oxford University Press.
- Şencan, R. S. (2021). *The relationship between cultural thought styles and political ideology viewed through multiple aspects of holism*. Unpublished Manuscript. Boğaziçi University.
- Talhelm, T. (2018). Hong Kong liberals are WEIRD: Analytic thought increases support for liberal policies. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 44(5), 717-728. <https://doi.org/10.1177/0146167217746151>
- Talhelm, T., Zhang, X., Oishi, S., Shimin, C., Duan, D., Lan, X., & Kitayama, S. (2014). Large-scale psychological differences within China explained by rice versus wheat agriculture. *Science*, 344(6184), 603-608.
- Varnum, M. E., Grossmann, I., Kitayama, S., & Nisbett, R. E. (2010). The origin of cultural differences in cognition: The social orientation hypothesis. *Current directions in psychological science*, 19(1), 9-13.
- Wang, R. R. (t.y.). Yinyang (Yin-yang). *Internet Encyclopedia of Philosophy*. 16 Aralık 2024 tarihinde <https://iep.utm.edu/yinyang/> adresinden erişildi.
- Wang, Z.-D., Wang, Y.-M., Li, K., Shi, J., & Wang, F.-Y. (2022). The comparison of the wisdom view in Chinese and Western cultures. *Current Psychology*, 41(11), 8032-8043. <https://doi.org/10.1007/s12144-020-01226-w>
- Yama, H., & Zakaria, N. (2019). Explanations for cultural differences in thinking: Easterners’ dialectical thinking and Westerners’ linear thinking. *Journal of Cognitive Psychology*, 31(4), 487-506. <https://doi.org/10.1080/20445911.2019.1626862>

- Yap, S., Lee, A., Ji, L.-J., Li, Y., & Dong, Y. (2021). Cultural differences in people's psychological response to COVID-19. *Frontiers in Psychology*, 12, 636062. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.636062>
- Yilmaz, O., & Saribay, S. A. (2016). An attempt to clarify the link between cognitive style and political ideology: A non-western replication and extension. *Judgment and Decision Making*, 11(3), 287-300. <https://doi.org/10.1017/s1930297500003119>
- Ynalvez, Marcus A. and Shrum, Wesley M., "Science and Development" (2015). *Social Sciences Faculty Publications*. 40. https://rio.tamtu.edu/soc_sci_facpubs/40

